

namen. To velja posebno za osnovno šolo, ko učenec ni sposoben dojeti vseh družbenih in drugih silnic, ki jih biografski roman razkriva. Pri zahtevnejših delih velja o njih učence le obvestiti ali jim priporočiti, da preberejo posamezne odlomke (naznačiti strani!). Ob biografskih romanih gre tudi za poglobljanje bralne kulture in za razvijanje bralnih navad. Dovolj je, če mladega bralca o knjigi samo informiramo in mu navedemo vzroke, zakaj naj seže po njej kdaj kasneje. Škoda če bi pozneje do biografskih romanov imeli odklonilno stališče samo zato, ker smo jim jih ob nepravem času vsilili.

Biografske romane naj bi učenci spoznali zato, ker jim celoviteje osvetle ustvarjalca in njegovo delo, kot to more napraviti učitelj, in zato, ker kot umetniško delo zarisujejo pomemben odmevni prostor. Učenci spoznajo v takem delu ustvarjalca tudi kot človeka v odnosu do drugih ljudi in si skušajo o njem oblikovati lastno mnenje. Vendar čaka učitelja tudi glede tega še nekaj knjižne vzgoje; učence moramo namreč navajati na kritičen odnos do dela. Postati morajo tudi sposobni prepoznati zgodovinsko resnico in avtorjev ustvarjalni delež v pripovedi.

Napotek, naj bi šolarji segli po biografskih delih, so že odlomki v Berilih in seznanitev z literarnoteoretsko oznako biografski in avtobiografski roman (7. r.). Ker tovrstno delo bralcu močno razjasni družbene silnice in vsestransko osvetli čas, v katerem je ustvarjalec (umetnik, znanstvenik, izumitelj, politik ...) živel, bi kazalo za šolsko rabo pripraviti izbor odlomkov iz domačih in tujih biografskih (avtobiografskih) romanov.

Matjaž Kmecl

Filozofska fakulteta v Ljubljani

GOSPODJE DEVIN, DOLNIK IN ROVAN

Poglavje iz zgodnje zgodovine slovenskega romana

Današnji slavljeneц Anton Slodnjak je na koncu obsežne literarnozgodovinske predstavitve Vošnjakovega romana *Pobratimi* (1889) v Zgodovini slovenskega slovstva III, Lj. (SM) 1961 na strani 247 zapisal, da je pripoved kljub obilemu kritičnemu zanimanju (Celestin, Mahnič, Lampe) ostala bralcem tistega in poslednjega časa precej neznanca »in tudi med literati — Pobratimi — miso zbu-jali zasluženega zanimanja«. Torej bi naj v njih tičala neka vrednost, sklepamo, ki jo mora uveljaviti šele literarna zgodovina. — Na kratko je to vrednost Slodnjak ob drugi priložnosti omenil kot »zavestno približevanje realističnemu slogu« (Slovensko slovstvo, Lj. 1968, 236); tam je oznaka kondenzirana, saj za kaj več, sploh pa za kakšne relativizacije ali razlage zaradi značaja te literarne zgodovine enostavno ni bilo prostora. Večje zanimanje si potemtakem Pobra-

timi zaslužijo očitno kot prispevek »visokemu« slovenskemu realizmu osemdesetih let, Kersnikovim in Tavčarjevim »slikam«, Kersnikovim romanom in bližnji literarni okolici; vendar naj to ne bi bil poln prispevek, marveč le približevanje — roman ni čist po svoji zasnovi, kaže različne obraze.

No, ti različni obrazi so kar dobesedni: tri vzporedne ideje, trije pripovedni prameni, tri usode in življenjske drže in še več tega je posebjeno v treh osrednjih osebah, v gospodu Devinu, gospodu Dolniku in gospodu Rovanu. Prvi je po Slodnjaku optimist, drugi pesimističen skeptik, tretji oportunist; po Pogačniku, ki je v svoji oziroma tandemski (z Zadravcem) Zgodovini slovenskega slovstva (IV, Mb. 1970, 275—6) razlago širil zlasti v nekatere političnozgodovinske razsežnosti, je v treh gospodih enega naroda zastopana trojna pozicija do naroda — idealizem, deziluzionizem in odpadništvo (interpretacijsko izhodišče je sicer znano že iz Celestinove ocene v LZ 1889).

Tipološko gledano je roman, kakorkoli ga že obračamo, torej roman osebe, kar pomeni, da je njegova kompozicijska dominanta, tisto, kar prevladujoče privlači pripovedovalčevo zanimanje, individualizirani človek s svojo življenjsko usodo. Le da je Vošnjakova oseba v tem primeru po bibličnem zgledu troedina, pojavlja se v treh telesih, treh formah, čeprav je po svojem bistvu ena sama: po Celestinu in še bolj po Pogačniku narod; mi bi rekli določnejše: slovensko meščanstvo, ki mu je pač narodnost konstitutivna ideja. Triglavi osrednji gospod, ki se prikazuje tudi v treh značilnih meščanskih poklicih — zdravnik, koncipient in sodni pristav — je torej tista raven besedila, ki zbuja kot ključ do ustrezne razlage že doslej največ literarnozgodovinske pozornosti.

Poskušajmo si te tri gospode zato natančneje ogledati.

Najprej je tu najbolj simpatični, najbolj načelni, najbolj narodni, najčistejši in najbolj nesrečno-srečni *doktor Devin* (že ime ga izdaja za deviško neoporečnega in hkrati kot devinska skala trdnega). Bil naj bi menda ogledalna podoba Vošnjaka samega, literarni avtoportret: »Za ljubezenski votek romana je Vošnjak uporabil izkušnje lastne mladostne izjalovljene ljubezni. Osebo doživetje pa je upredmetil s spomini na strokovno in politično delovanje v Slovenski Bistrici od 1862 do 1869...« (Slodnjak, Zssl III, 245) Bil naj bi torej idealno posebjeno Vošnjakovega življenjskega stališča: kot javen človek stati na realnih tleh slovenske zgodovinske stvarnosti (volitve), delati za narod, tudi za ceno osebne sreče, biti nenehno dejaven — kot zasebnik uresničevati ljubezenska čustva in nagnjenja v meščansko idealiziranem zakonu. — Zato mu je nujna narodno politična utrditev, kot intimnejši substrat zanjo pa čim realnejša matrimonialna zveza narodnega moškega in narodne ženske v podobnem ideološkem kontekstu, kakor ga je kakšnih trideset let kasneje razlagal pragmatistični politik Tavčar v zaključku svojega Cvetja v jeseni: kdor se ženi, naj se s preudarkom, da bo s številno družino krepil in množil narodno moč. V romanu je zdravnik Devin torej predvsem eksempl takšnega ravnanja in cilja, recept zanj; ko zmaga na volitvah in se le nekako oženi, je povedano vse, kar je bilo namenjeno povedati: roman se s takšnim dvojnimi dejanjem zaključuje. — Zmaga narodne ideje na volitvah je v opisanem smislu nedvoumna, srečni zaključni zakon pa je malce bolj metaforičen: v meščanskem romanu, pa tudi sicer, je ženitev emblem vitalizma, življenjskega optimizma — če smo ne-

koliko banalni, lahko v njem vidimo družbeno dogovorjeno znamenje odločitve, da se bo začelo sistematično naravno razmnoževanje; in če smo banalni še malce bolj, bi dodali, da gre pri tem za generiranje, regeneriranje, utrjevanje in ohranjanje vrste — seveda v tem primeru gospodarskopoličnega meščanstva; pa niti zdaleč ne le v biološkem, marveč celo mnogo bolj v ideološkem, duhovnem, kulturnem, družbenointeresnem smislu.

Vse to so bile seveda prvine Vošnjakovega življenjskega in političnega programa; toda obenem so to prvine, ki so iz slovenske literature znane tudi že pred tem štajerskim pisateljem. Tako Devin ni le Vošnjakova samoupodobitev, marveč tudi najbližji sorodnik prenekatero enako dejavne in enako misleče osebe iz slovenskega zgodnjega romana. Če mu odpišemo politično aktivne razsežnosti, recimo volivnost, ki jo je kot snov in problem za slovensko slovstvo le nekaj let pred tem odkril Kersnik, se hipoma ne moremo dovolj načuditi Devinovi podobnosti Lovretu Kvasu: na podoben način se oba pehata za premožno in ugledno grajsko gospodično; ko je Devin zaradi ideoloških potreb romana ne doseže, dobi takoj drugo, z njo priženi sicer malce manj kapitala, pa zato več pridnosti in narodnosti, predvsem pa se oženi. Podoben Devinov popolbrat je Leon Retelj v Cvetu in sadu ali pa geometer Lisec v Doktorju Zobru; še bolj tak je v Kersnikovem zgodnjem romanu Na Žerinjah nesrečno srečni in na koncu v drugo, realnejšo žensko izbiro podobno prisiljeni slikar Vinko Rogulin. Gre za enotno koncipirano osrednjo osebo, kakršna značilno gospoduje najzgodnejšemu tipu slovenskega romana; na njegovem dnu je skrita družbeno programska ideja zgodnje, prvobitne, začetne akumulacije kapitala, od koder je šele mogoče krepiti politično in ideološko moč. Oboje se je zgodnjemu meščanstvu (tudi slovenskemu) kazalo kot življenjska nuja. O tem smo ob priložnosti že pisali: gre za tip romana, ki bi ga lahko imeli za slovenski meščanski aktivistični roman; v Pobratimih je zastopan z doktorjem Devinom. Ker je neupogljivemu zdravniku pripovedovalec hkrati namenil tudi največ pozornosti in simpatij, ta tipološka lastnost v romanu prevladuje.

Druga postava troedine osebe v romanu je koncipient Dolnik — človek, ki ga že po imenu sodeč nese dol, notoričen pesimist, subtilen skeptik in nihilist, po lastnih besedah brez idealov. Zgubil jih je, ker ga je življenje nesrečno odtrgalo od naroda in se je potem posvetovljalnil: »Meni ta vera ni bila dana, meni in mnogim ne — in to je najhujše zlo nesrečnemu narodu. — Pesimizem gloje na tistih, ki bi mogli pomagati; pesimizem razjeda zdravo jedro narodovo« (207). Fabulativno je takšen sistematičen, filozofski pesimizem utemeljen z veliko izjalovljeno ljubeznijo do lepega, revnega dunajskega (nenarodnega!), pa preračunljivega in pokvarjenega dekleta, za katerega čast — ki je ni — v duelu tudi paradoksalno pade.

Tole o pesimizmu in Dunaju nam hipoma zazveni nekam znano. Po Stritarju diši, vsaj po Milanu Zorinu, ki sta ga po takratnem kranjskem prepričanju kozmopolitizem in bolno, vase zazrto čustvo prav tako oropala vseh idealov in ga pognala v podoben konec. Štajersko realnemu Vošnjaku, ki je bil gonilo prenekaterih za Slovence usodno pomembnih organizacijskih akcij (politični dnevnik, Slovenska matica in še kaj), je bil takšen izobraženec lahko le zgubljen, obžalovanja in celo obsojanja vreden kapital. Saj je bil čisto simpatičen, ampak

neuporaben, sploh pa ni mogel biti s svojim ravnanjem nikakrššen svetilnik mladi slovenski meščanski družbi.

Tako ima svoje najbolj glasne literarne sorodnike Dolnik pač pri Stritarju, tudi pri Jurčiču (profesor Vesel v Cvetu in sadu in še kdo), pri vajevcih, predvsem pa res pri Stritarju. Opozicija Devin : Dolnik je zato opozicija Vošnjak : Stritar. — Spomniti se je treba za ta del Prijateljevih poročil o Vošnjakovem snubljenju Jurčiča 1868/69 za Slovenski narod in njegov literarni podlistek (v razpravi Josip Stritar, Stritarjeva antologija, 1919), o tem, kako sta najprej Stritar in Jurčič snovala namesto moralno in zdravstveno izčrpanega Janežiča novo literarno revijo, kako si je Stritar že omišljal skupno stanovanje zase, za Jurčiča in novi literarni časopis, pri čemer bi pa imel vse denarne posle v svojih rokah sam, in kako je potem Jurčič čez noč in brez glasu zginil z Dunaja v Maribor, kjer je bržkone Vošnjaku kot pogoj za svoj prihod postavil zahtevo po lastni literarni reviji (Žigon v Prispevku k petdesetletnici, LZ 1919, 624), kako je na lastno pest nadaljeval s Slovenskim glasnikom pa žalostno propadel, kako po Žigonu »med Jurčičem in Stritarjem . . . od tedaj (ni) bilo vse žive dni več nikoli prave prisrčnosti« (o. c. 626), medtem ko se tikala tako nista vse življenje (pomembno znamenje njunega medsebojnega razmerja). — Ali si ni Stritar lahko mislil, da ima Vošnjak prste vmes? Mogoče celo prestižne? Ali je ni Jurčič kasneje, ko mu je Stritar velikodušno prezrl pobeg in pošiljal vsem naročnikom propadle Jurčičeve revijalne emancipacije svoj Zvon zastoj, pobrisal v Sisek tudi malce zaradi slabe vesti v svojem odnosu do Vošnjaka — zdaj do njega, ko se je spet zglasil pri Stritarju?

Kakorkoli že — Stritarjev Zvon, Stritarjev velikosvetni pesimizem je Vošnjaku bil leta 1870 (in sem nekam naj bi časovno segali zarodki Pobratimov) iz več razlogov nesimpatičen. Najgloblji razlog je bil seveda v diametralno nasprotnem življenjskem in nazorskem položaju. Stritar — na Dunaju — si je prizadeval mlado slovensko meščanstvo vsaj literarno uvesti v široki evropski svet; Vošnjak — doma, in to celo na izpostavljenem Štajerskem — je videl in poudarjal predvsem potrebo po sistematičnem, vztrajnem, pragmatičnem delu za to, da »narodna stvar« prodre tudi v najširše osnove, »med prosti narod«, kakor beremo v epilogu Pobratimov. To bi šele bil pravi temelj realne politične moči. Sleherno svetovljanstvo, izmikanje narodnemu jedru, je sredobežno razkrajanje te primarne naloge. Vošnjak v dunajskem Stritarju in njegovih idejah ni mogel videti drugega kot veliko, ampak obžalovanja vredno, za narod zgubljeno, jalovo, dolnikovsko sposobnost. — V tem smislu je Dolnik nedvomni literarni polbrat Milana Zorina. Če sta si ženski, v kateri sta oba moža tako neusmiljeno zaljubljena — pokvarjena gospa Salbingova, ki je seveda z vsemi mastmi namazana Žavbarica, in čista Dela — tako zelo različni, sta si zato, ker poseebljata kar se da različno oceno velikega sveta: po Vošnjaku je to nevarnost, po Stritarju hrepenenje. Biografsko zgodovinsko je njuna različnost garnirana tudi s tem, da je Dela bila še neoženjenemu Stritarju hrepenenjska fikcija ženske idealnosti — kakor je ob primerjanjih z Rousseaujem na široko razložil že Prijatelj — Vošnjak pa je za svojo Žavbarico najbrž posnel precej bolj meseno, torej npravno mnogo slabotnejšo resnično žensko postavbo. Posebno vprašanje je seveda, kako to, da je Zorin leta 1870 s svojim arhaičnim, predromantičnim, literarno sto let starim žalostnim obličjem tako fascinantno vdrl v slovensko

javno zavest. Najbrž je pri tem res veliko vlogo odigrala njegova drža estetske neodvisnosti (čeprav zaključek besedila pristaja na posebne vrste vzgojni utilitarizem), kakor vsaj že po Prijatelju za ta del vztrajno omenja literarna zgodovina. Bržkone bi se reč dalo povezati tudi z zakonitostmi tako imenovanega zgoščenega, hitrega razvoja literature v zaostanku: za svoj normalni nadaljnji potek mora »preživeti« vsaj pogloblitve faze zamujenega (teorija je prav zdaj aktualna npr. v sodobni makedonski literarni vedi; prim. A. Spasova razpravo o razvoju literarnih zvrsti in vrst v današnji makedonski literaturi v »Istraživanja i komentari«, 1977, 9, vendar ima ideja svoj prostor pod soncem tudi že v naši literarnokritični misli 19. stoletja, kakor nas o tem prepričuje npr. Svetičeva razprava o naturalizmu v LZ 1888): bržkone je bila ideja sentimentalizma, ki je poudarjal človekove pravice do naravnega čustva ne glede na družbene zapore, kakršne so v predmeščanski družbi branile vsakršno mešanje med različnimi družbenimi stanovi, ena najzgodnejših oblik meščanskih ideoloških napadov na pravila plemenske družbe. Za zahodnoevropski meščanski razvoj je bila aktualna že sredi 18. stoletja, v habsburškem prostoru, ki je s svojo meščansko revolucijo zamujal do leta 1848, še posebej za njegovo slovensko provinco, pa pač šele sedaj: pesimistični sentimentalizem je bil adekvaten naši družbeni zgodovinski situaciji sto let kasneje, kakor ga ima sicer zabeleženega evropska literarna zgodovina. — Razlaga za nenarodni romantični prodor je lahko torej mnogoterna, toda kakršnakoli že je, ne spremeni dejstva, da je Stritar — še posebej z Zorinom — slovensko slovstvo vrgel iz kolesnic, po katerih se je že lepo razvidno peljalo proti realizmu, v naročje najveličastnejše, najbolj žalostne in obenem najbolj starinske romantike.

Potemtakem je opozicija Devin : Dolnik tudi opozicija realnosti in nebuloznosti, realizma in romantike; Vošnjakovo »zavestno približevanje realističnemu slogu« je njegovo pripovedno zavezništvo z Devinom in polemično zavračanje Dolnika.

Tretji člen troedine glavne osebe je sodni pristav Rovnan, človek, ki se skriva (v rovih, pod zemljo), slovenski Nikodem, kakor ga je prav na istem prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta sarkastično, ujedljivo ironično kot tip obnašanja izpostavil Zarnik in kakor ga izrecno v Pobratimih imenuje tudi pripovedovalec: oportunist, ki si upa le na skrivaj biti Slovenec. Življenjsko je ujet v zakon s tujo žensko, dunajsko šiviljo, in za ljubi kruhek sproti taji svoje ideale, ali pa jih kar razprodaja. Vošnjaka pravzaprav ne zanima kaj prida, bolj ga ima uvedenega res kot tip kakor pa kot zanimivo življenjsko usodo; poosebljeno tretje značilno slovensko meščansko obnašanje takrat je. To ni več zgodnje-meščanski bojevniški aktivist, tudi ne meščanski svetovljan, ki se zna samo še sentimentalno zmrdovati nad domačo mizerijo, je zapečkar in skrivač, moralno že na robu stanja, zoper katero bo treba zdaj zdaj vzdigniti bridko orodje družbene kritike, meščanske družbeno samokontrole. — Nekaj bolj mlačnih literarnih sorodnikov ima že tudi on: v Jurčičevem Niklju Kolodeju, ki je obsedel Med dvema stoloma (pa je na koncu le storil lepo smrt v bojih s Turki na slovanskem jugu), pri Kersniku osemdesetih let, vendarle njegovo glavno sorodstvo v slovensko literaturo šele prihaja — s Kersnikovimi prednaturalističnimi jarimi gospodi, z Govekarjevimi, Kraigherjevimi meščanskimi poniglavci! Ti so generična osnova za tretji tip slovenskega romana v 19. stoletju, tisti, ki z druž-

beno samokritičnostjo že svari pred naglim vampirjenjem neposrednih potomcev Lovreta Kvasa in slemeniške Manice, pred njihovim moralnim razkrajanjem, pred njihovo samopašnostjo, duhovno in življenjsko plitkostjo, kakršne so vse bolj veselo poganjale hkrati z meščanskim premoženjem in politično močjo.

Tako je Vinko Rován v Pobratimih posebljenje tretjega slovenskega zgodnjega tipa romana, Vošnjakov roman pa v njegovi zasnovanosti naenkrat ugleddamo kot sinkretizem, strnitev dotedanje, malce celo anticipacije prihodnje romanopisne izkušnje pri nas: meščansko aktivistične (Jurčič), svetovljansko romantične (Stritar) in družbeno kritične (Kersnik, naturalisti); gospodje Devin, Dolnik in Rován kot troedina oseba istega (slovenskega meščanskega) naroda so njihova personifikacija.

Če torej — upravičeno ali ne — res pomišljamo pred estetsko vrednostjo Pobratimov, potem ne smemo mižati pred njimi kot literarni zgodovinarji. V tem smislu tudi razumemo Slodnjakovo pozornost, kakršno je v svojem literarnozgodovinskem raziskovanju posvetil temu Vošnjakovemu romanu.

Gregor Kocijan

Pedagoška akademija v Ljubljani

ZGODOVINSKA SNOV V PRIPOVEDNI PROZI MED VRAZOM IN JURČIČEM

Že bežen pogled na slovensko pripovedno prozo od 1835 do 1864 (Vraz — Jurčič) nam pove, da je bila zgodovinska ali psevdozgodovinska snov slovenskim pisateljem tistega časa dokaj pogosto v mislih in da so jo (v pretežnem delu brez večje literarne vrednosti) kar dostikrat ubesedili v svojih proznopripovednih delih. Nič manj pogosto pa ne srečamo zgodovinske tematike v lirski in pripovedni poeziji. Lahko bi začeli s Prešernom in nato po vrsti naštevali pesnike, ki so čutili neodložljivo potrebo, da bi v zgodovinski snovi našli oporo za izpoved domoljubnega čustva, za izražanje prepričanja in vere v dan, ko bodo zlomljene tisočletne sponе. Toda — medtem ko so v tej poeziji pri Prešernu in Jenku estetsko skladno in doživeto zazveneli nacionalna bolečina, protest, upor, upanje, pa je pri mnogih drugih tedanjih pesnikih zgodovinska preteklost nemalokrat odmevala prazno. Nekaj podobnega je bilo tudi s pripovedno prozo, samo da je bila tu očitnejša oblikovalna zadrega, ki je bila seveda zadrega razvoja slovenske pripovedne proze nasploh.

Razumljivo je, da so posamezni avtorji posegli po zgodovinski snovi iz različnih nagnjenj in ob različnih pobudah (odvisno od časa in literarne usmeritve). Gotovo pa je, da se jim je ta tematika zdela kot nalašč za poudarjanje nekaterih etičnih vrednot, ki naj bi jih sodobnemu človeku primanjkovalo, in zlasti za raz-